

ПОРТУГАЛСКАТА ЦЪРКВА ПРЕЗ ПРЕХОДА ОТ МОНАРХИЯ КЪМ РЕПУБЛИКА (1910 – 1913)

Йордан Митев

Историческото развитие на Португалия в края на XIX и началото на XX век е изключително динамично и богато на събития. Страната е обхваната от остра икономическа и политическа криза, а липсата на доверие към кралската власт – неспособна да прокара реформи – политическите условия, които дават възможност за предаване на властта от “ръка на ръка”, правят все по-уязвим и по-непопулярен монархическия институт.

В системата на псевдопарламентаризъм политическите партии представляват клики от политически и лични приятели, а правителствата рядко имат възможност да изпълняват своите програми. Дълги години обаче опозицията се въздържа от решителни действия, като се задоволява с дребни конспирации и клеветнически статии във вестниците.

През 1889 г. умира крал Луиш¹. Наследява го неговият син Карлуш I – темпераментен и умен монарх, известен и със своите бикоборски способности. Карлуш I бързо се ориентира в обстановката, но осъзнавайки безизходното положение, в което се намира монархията, няма право на свой избор. След като през 1901 г. наблюдава маневрите на морските корпуси – една от елитните групи в португалските въоръжени сили, той отбелязва, че повечето от морските офицери не са монархисти, въпреки че изпълняват добре задълженията си. По-късно често е цитирана фразата на Карлуш I, че Португалия се е превърнала в “монархия без монархисти”².

Идването на власт на Карлуш I съвпада с мощния подем на републиканското движение в страната. Републиканството в Португалия възниква като доктрина през първата половина на XIX век.

Буржоазните революции в Европа стимулират значително развитието на републиканските идеи, а през втората половина на XIX век условията се променят съществено и перспективата за един скоросен републикански свят изглежда по-реална.

Победите на републиканците във Франция и Испания ускоряват окончателното утвърждаване на републиканските идеи в Португалия. В продължение на 40 години те се обогатяват с философски, политически и социални елементи. Страстно се пропагандират научният мироглед и позитивизмът, които мнозинството от републиканците поглъщат и като противоотрова срещу религията.

* * *

В последните години на монархията антирелигиозността е новото и важно допълнение към идеите на републиканците. След провъзгласяването на Републиката на 5 октомври 1910 г. Временното правителство, ръководено от видния представител на Републиканската партия Теофило Брага, включва в своята програма и проекти за нова политика по църковния въпрос.

В началото на века след един дълъг период на упадък църквата реорганизира силите си в големите европейски страни и започва обща офанзива срещу атеизма и безразличието на християните, проявяващи се по най-различен начин – свободомислие, влечение към науката, толерантност, републиканизъм и демокрация. Първият събор на Ватикана (1869 – 1870 г.) потвърждава отново традиционните начала на църквата, подчертава папския централизъм и поставя основите на борбата срещу “модернизма и неговите злини”³. Започва създаването на нови религиозни ордени, които усилено се занимават с благотворителна дейност. Това възраждане на католическата църква предизвиква бурна реакция на антиклерикализъм, особено подчертан във Франция, Италия и Португалия.

Въпреки законите за конфискация на църковното имущество, португалската църква все още е една от най-могъщите институции в страната. Мирското духовенство почти не е засегнато от законодателството и продължава да притежава недвижимо имущество в

града и селото. Нещо повече, то участва в търговски, индустриални и финансови начинания. Законът за църквата от 1901 г.⁴ разширява привилегиите на монасите и монахините, след като са се посветили на благотворителни и образователни дейности. По този начин в Португалия възникват около 30 религиозни конгрегации, които с всяка измината година упражняват все по-голямо влияние сред аристокрацията. Между тези конгрегации с най-голям престиж се ползват йезуитите, които ръководят светски организации с религиозни цели. Най-известната от тях е “Апостолът на молитвата”, която през 1909 г. притежава 1500 центъра за образователни и благотворителни дейности, включващи над 2 млн. души. Дори да се приеме известно преувеличаване на последното число, което може би включва децата и подрастващите, и това е достатъчно, за да се оцени значението на организацията.

На йезуитите принадлежат или са под тяхно ръководство много училища, между които прочутите колежи Камполиде в Лисабон и Сао Фиел в Бейра Байша с общ брой на записаните над 2500⁵. Качеството на даваното образование, но преди всичко интернатните условия и безпределната слава, с която се ползват, правят тези колежи много популярни сред средната класа и аристокрацията. Нещо повече – йезуитите ръководят и известното научно и литературно списание “Бротерия”, компетентно и по естествените науки. Те имат решителен принос и при формирането на Националната партия, която спечелва няколко места в Камарата на представителите през 1904 г. и е с известно влияние в политическия живот на Португалия преди революцията.

В последните години на монархията обаче църквата преживява сериозна криза, породена от реализацията на духовните идеи в португалското общество. Ако е истина, че 90% от португалското население декларира своя католицизъм, трудно е да се приеме, че повече от половината от това население се проявява като клерикално. Разликата между тези две тенденции създава особена традиция в португалската история през втората половина на XIX век. Религията се приема априорно, но се отхвърля досегашната роля на духовенството, като преди всичко се отрича неговата намеса в политическия и културния живот на страната. Болшинството от

мъжкото население на страната в действителност не изповядва никаква религия. На църква се отива, за да се кръстят децата, при брак и смърт, а при всички останали прояви поведението на мъжете показва явно отдалечаване от религията, дори и атеизъм, и по този начин цифрата 90% съвсем не отговаря на действителността по отношение на религиозния култ. Това явление е особено добре изразено в градовете и обхваща предимно средната класа, интелектуалците и работниците⁶.

Важно място в програмата на републиканските водачи заема осъществяването на нова политика спрямо католическата църква. Временното правителство започва силна антиклерикална кампания, която става обект на продължителна полемика. Мнозина от умереното крило на Републиканската партия атакуват тази политика, като смятат, че е погрешна и че в края на краищата ще се окаже фатална за съдбата на Републиката, други пък я защитават като крайно необходима за оцеляването на новото правителство и за модернизацията на Португалия. В тоталното си настъпление срещу църквата републиканците заемат антиклерикални модели от законодателството на видния португалски реформатор маркиз Помбал и особено от антиклерикалната политика на Третата република във Франция през 1905 – 1906 г.

Използването на такива модели и приемането на аргументите, че църквата до голяма степен е виновна за изостаналостта на Португалия, води до ненужно сурово антиклерикално настъпление. Всичко това само временно отслабва църквата, но по-важното е, че алиенира потенциални политически поддръжници и настройва враждебно част от португалското общество, която иначе може да поддържа Републиката по отношение на други страни от нейната политика. Освен това преследването на църквата разгневява представителите на онези европейски и американски държави, чиито граждани се занимават с религиозна дейност в Португалия или колониалните ѝ владения. Около въпроса за църквата се вдига много шум и това значително допринася оценката за Републиката в чуждестранния печат да не бъде от най-ласкавите.

Без парламент, който да го контролира, временното правителство фактически представлява диктатура. Свирепата антиклерикална атака започва още на 8 октомври 1910 г.⁷, когато новият

министър на правосъдието Афонсу Коща издава съответните декрети. Йезуитите са изгонени, а всички религиозни ордени трябва да бъдат разтурени независимо дали са чужди, или португалски, като тяхната собственост става държавна. През периода след 5 октомври 1910 г. следват множество закони, които бележат дълбока промяна на преминаване към светския живот.

В университета в Коимбра се премахват религиозните кетви, а училището по теология е затворено. В същия университет е закрыта катедрата по църковно право, религиозните ордени се задължават да прекратят религиозното обучение в частните училища. По силата на новите закони образованието става задължение на държавата. Отменят се всички религиозни празници, а Капеланският корпус на военните свещеници е разпуснат. И накрая всички религиозни организации се заменят със специални граждански комисии, намиращи се под прекия контрол на правителството. На 3 ноември 1911 г. се легализират разводите, а с декрети, известни като "семейни закони", бракът става чисто граждански контракт, при който жените и незаконните деца получават повече права. Ограничават се значително църковните служби и богослужението се разрешава само в определени часове. На свещениците и монахините е забранено да носят публично одеждите си.

Антиклерикалното законодателство на временното правителство от октомври 1910 до април 1913 г. е най-необичайната и безжалостна антиклерикална акция, предприета до този момент от европейско правителство. Несъмнено атакуването на църквата е популярно сред преобладащите слоеве на дребната и средната буржоазия. Значителни групировки обаче без ясно изразена политическа ориентация се отдръпват и дори се противопоставят на Републиката именно по този повод. Като се има предвид реакцията от действията на временното правителство както в страната, така и извън нея, програмата по отношение на църквата е крайъгълен камък за неговата политическа тежест. На практика към средата на 1911 г. това, което е замислено като религиозна реформа, се превръща в ралигиозно преследване. По-късно на Републиката са й нужни години, за да реши въпросите и споровете в резултат на антиклерикалните закони.

На 20 април 1911 г. временното правителство публикува "Закон за отделяне на църквата от държавата"⁸. Законът трябва да влезе в сила от юли 1911 г. и правителството предприема сериозни мерки за сигурност, тъй като очаква силна опозиция. Министерството на войната предупреждава своите поделения, особено в северните провинции, да очакват монархическо въстание във връзка с предстоящите през месец май избори за Учредително събрание. Законът за отделяне на църквата от държавата провокира нова вълна от протести, но не предизвиква монархически метеж.

Министърът на правосъдието Афонсу Коща става символ на антиклерикализма на Републиката. По-радикалната преса идолизира Коща, представяйки го като един нов Помбал, арогантно изгонващ йезуитите. Радикалните републиканци гледат на Помбал като на исторически герой, защитаващ техния вид свобода. Това е силният човек, който може да атакува църквата подобно на популярния бикоборец, получаващ пламенните аплодисменти на тълпите. Говорейки в Брага – града на португалските епископи, Коща предвижда, че след няколко поколения ще настъпи краят на католицизма, като заявява, че религията е главната причина за изостаналостта на Португалия.

Твърде скоро обаче висшето духовенство реагира остро, като протестира в пасторални писма, отправени до всички вярващи през периода 1910 – 1911 г. Афонсу Коща реагира бързо, като изгонва за две години от съответните епархии протестиращите духовници. Между тях попадат епископът на Лисабон, архиепископът на Гуарда, епископът на Порту, епископът на Бежа и др. По-късно тези водачи стават мъченици в очите на обидените католици⁹.

Църковният въпрос дава готови оръжия в ръцете на опонентите на републиканския режим. Недоволни монархисти, които искат да върнат монархията, използват случая, за да спечелят привърженици. Групи от млади хора, които преди са били формално католици и същевременно прорепубликански настроени, променят възгледите си във връзка с църковния въпрос, тъй като са шокирани от толкова бруталното и жестоко преследване на църквата. Антиклерикалната буря ги подтиква към една нова религиозност, защото

независимо каква е била ролята ѝ преди, след като католическата вяра става обект на открито преследване, нейната популярност нараства и хората се връщат към религията с неочакван ентузиазъм.

Църковният въпрос дискредитира младата република в чужбина, а намиращите се в Португалия дипломати започват настъпателна критика срещу антиклерикалната кампания. Парадоскално е, че англосаксонски протестантски дипломати, предимно британски, защитават правата на католиците в Португалия, тъй като Законът за отделянето на църквата от държавата засяга също и чуждите религиозни ордени. Английските католически ордени, които до революцията не са засегнати от антиклерикалните мерки, през 1911 г. влизат в остър спор с португалското правителство във връзка с правото им да притежават имоти и въобще по отношение на техните права. Антиклерикалната кампания се отразява и на англо-португалските политически връзки. Именно поради антиклерикалните спорове Великобритания забавя дипломатическото признаване на Републиката, а по-късно и първото конституционно правителство е свалено отчасти по същата причина. Британските дипломати критикуват законите на временното правителство, като ги наричат “досадни формалности и ограничения”, тъй като те засягали английските и ирландските църкви, манастири и семинарии в Португалия и Мадейра¹⁰.

След като през април 1911 г. Законът за отделяне на църквата от държавата е публикуван, британският пълномощен министър в Лисабон Артър Хардинж настоява британските религиозни институции да не бъдат засегнати от закона. Конфликтът стига до там, че Артър Хардинж заплашва португалското правителство с непризнаване на Републиката. Поради този натиск и засилващата се въгрешна опозиция спрямо антиклерикализма правителството е принудено да направи компромиси. В края на август временното правителство обещава да не прилага с всичката му строгост закона по отношение на чуждите църкви, в които служат свещеници от друга националност¹¹.

Обструкциите по отношение на религиозния въпрос продължават с нестихваща сила и през следващите години след установяването на Републиката. Болшинството от португалските

свещеници в знак на протест срещу антиклерикалната политика на правителството публично се отказват от правото си на държавни пенсии, като само 20% от тях приемат условията на правителството. То от своя страна обвинява епископите, че оказват натиск върху свещениците да не приемат пенсиите и да не изпълняват определените от правителството религиозни функции.

Из цялата страна стават чести сблъсквания между католици и антиклерикали, които достигат понякога до крайности. Съпротивлявайки се на нарежданията на правителството, прелатите непрекъснато попадат под ударите на закона, като освен епископа на Лисабон, архиепископа на Гуарда и епископа на Порту са наказани и епископите в Алгарве, Визеу, Брага, Порталегре, Ламего, Браганса и Евора, както и управителят на епископството в Коимбра. Епископът на Бежа дори трябвало да напусне пределите на Португалия, а към средата на 1912 г. всички прелати от континентална Португалия са принудени да напуснат съответните си епархии¹².

Папа Пий X се опитва да се намеси със специална була, обаче правителството забранява нейното публикуване и разпространение в страната¹³. В резултат на това е премахната дипломатическата мисия на Ватикана и са скъсани дипломатическите отношения с Римската църква. Освен това антиклерикалните мерки се приемат с неодобрение от голяма част от населението, най-вече на Север. Междувременно активното градско население приема антиклерикалната политика като своя изява и енергично защитава антиклерикалната политика на правителството по този важен въпрос. Градът отново се противопоставя на селото и му налага своята сила.

През първите години на Републиката мнозина започват да признават необходимостта от промяна и от смекчаване на отношенията между светската и духовната власт. През 1914 г. правителството на Бернардино Машаду е принудено да предприеме конкретни действия в тази насока. Епископът на Порту е реабилитиран и на всички свещеници, обвинени в противопоставяне на държавните разпоредби, е дадена амнистия. Законът за отделяне на църквата от държавата е обсъден в парламента с оглед неговото преразглеждане. Католиците на свой ред се организират значи-

телно по-добре и си дават сметка за безполезността на откритата борба против режима. Към 1912 г. в Коимбра се възстановява Академическият център на християнска демокрация – останка от бившата Католическа партия, съществувала по време на монархията. Паралелно с това се увеличава и обемът на католическата преса, която става по-гъвкава и вече “знае как да се бори срещу републиканците”¹⁴. Изборите през 1915 г. довеждат в парламента първите представители на католицизма, а след 1916 г. в страната започват да се завръщат изгонените още от времето на временното правителство религиозни ордени.

Избухването на Първата световна война и намесата на Португалия в конфликта улесняват по-нататъшното възраждане на религиозното влияние и правителството разрешава отпускане на специални помощи на сражаващите се войници, които са предоставени от църквата. Президентът на републиката Бернардино Машаду подкрепя идеята за възстановяване на дипломатическите отношения с Ватикана, а църквата продължава да търси нови средства за борба. В политически план вместо да бъде непреклонна срещу режима, тя предпочита да се присъедини към най-консервативните елементи на републиканизма, без обаче да изостави традиционните си връзки с монархията и аристокрацията, използвайки умело всякакво недоволство срещу непопулярните мерки на правителството и временните икономически кризи.

Много португалски политици, между които и младият Салазар, стигат дотам, че абсолютизират въпроса за църквата и обявяват за второстепенен проблема за същността на новия режим, укривайки се по този начин зад един вид неутралитет на най-високо ниво, който на практика им позволява по-действена пропаганда сред различните слоеве на населението. В икономически план църквата установява и развива важни връзки с представителите на висшите финансови кръгове, търговията, индустрията и земеделието.

Победата на известния със своите консервативни възгледи Сидонио Паиш по време на преврата от декември 1917 г.¹⁵ издига на власт една значително по-клерикална прослойка, която внася известно успокоение в редовете на португалската църква. Той

реабилитира останалите епископи с отнет сан и смекчава някои по-остри места от Закона за отделянето на църквата от държавата. През 1918 г. са възстановени окончателно дипломатическите отношения с Ватикана, а петима католически представители заемат места в Камарата на представителите¹⁶.

Връщането на Демократическата партия на власт през 1919 г. не променя положението, тъй като правителствените кръгове проявяват явен стремеж за компромис между църквата и държавата в момент на християнско възраждане и упадък на антиклерикалната политика на първите републикански правителства. Все повече конгрегации се завръщат в Португалия, а след парламентарните избори в Камарата на представителите влизат нови католически депутати.

Дори и в очите на съчувствено настроените наблюдатели репутацията на Републиката е опетнена от прекалените антиклерикални мерки. Положителните постижения са забравени и остават укорите по повод официалното настъпление срещу църквата. Пресата във Великобритания, Франция и Германия е до голяма степен неблагоприятно настроена към младата република, а перипетиите по църковния въпрос предизвикват към португалските дипломати в чужбина открито враждебно отношение. Португалските посланици в Лондон, Париж, Мадрид, Рио де Жанейро и др. полагат големи усилия да подобрят облика на Републиката, като развиват най-добри отношения с чуждестранната преса и разпространяват "официалните версии на Лисабон за събитията в Лисабон"¹⁷.

* * *

Въпреки усилията на републиканските правителства църковният въпрос за дълги години остава една неудобна пречка в дипломатическите отношения, тъй като демократичните държави не могат да се съгласят и да приемат преследването на църквата. Британските дипломати в Лисабон описват антиклерикалната дейност преди всичко на временното правителство като "произволна и деспотична мярка", чиито общи постановления са напълно несъвместими със заявеното в началото по отношение на религията

и вероизповеданията в тази страна. В тайни съобщения до Лондон английските дипломати докладват, че антиклерикалните закони влизат в разрез с изявленията на републиканците. Според тях действията на Републиката принуждават църквата да “робува” на гражданската власт, обстоятелство, което отблъсква дори мразещите католицизма приятели на Републиката.

Антиклерикалната политика на временното правителство, и особено Законът за отделяне на църквата от държавата, стават най-спорните политически въпроси през първите години на Републиката. Според това какво е отношението към републиканското настъпление срещу църквата и отношението лично към министъра на правосъдието Афонсу Коща, носещ най-голяма отговорност за съответното законодателство и неговото прилагане, би могло да се определи политическата и партийна принадлежност на всеки португалец. Църковният въпрос позволява на първия републикански президент Мануел де Ариага да предостави властта в ръцете на слаби и умерени републикански правителства за времето от септември 1911 до януари 1913 г.

Накрая църковният въпрос причинява сериозно разцепление в редиците на републиканците в период, когато единството е решаващо за политическото бъдеще на Републиката. Партиите, които в следващите години се надигат в опозиция на Републиканската партия, предпочитат да изграждат програмите си на основата на по-умерена и разумна политика по отношение на португалската църква.

БЕЛЕЖКИ

¹ Modina, J. Era Político. Lisboa, 1974, p. 49.

² Goncalves, B. Elementos para a História do movimento operario português. Lisboa, 1969, p. 4.

³ Marques, A. A Primeira Republica Portuguesa. Lisboa 1980, p. 62.

⁴ Ibidem, p. 63.

⁵ Marques, A. Afonso Costa. Lisboa, 1972, p. 72.

⁶ Diario de Noticias de 8 de Outubro de 1910.

⁷ Ibidem.

- ⁸ O Século de 20 de Abril de 1911.
- ⁹ As Constituintes de 1911 e Os Seus Deputados. Lisboa, 1911, p. 443.
- ¹⁰ **Dias, C.** Do Desafio a Debandada. Lisboa, 1912, p. 380.
- ¹¹ **Ferreira, J. A.** Antonio Sardina. Porto, 1930, p. 17.
- ¹² O Mundo, n.ºs 7088 de 31 de Maio de 1912, p. 1.
- ¹³ **Madureira, J.** Forsa de Lei. Assembleia Constituinte em notas e lapis. Coimbra, 1915, p. 676.
- ¹⁴ A Republica de 25 de Fevereiro de 1914.
- ¹⁵ На 5 декември 1917 г. с военен преврат е свалено законното правителство на Афонсу Коща и е установена т. нар. "президентска система" на Сидонио Паиш, която просъществува една година.
- ¹⁶ Diário da Camara dos Deputados. Lisboa, 1911 – 1926, 16 de Outubro de 1911, 4–5.
- ¹⁷ **Vieira, A. A.** Crise Nacional. Lisboa, 1926, p. 226–227.